

UOT 37.0

Lalə Akif qızı Məmmədli
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı mütəxəssisi
<https://orcid.org/0000-0003-0686-3627>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6445734>

“QABUSNAMƏ”DƏ TƏRBIYƏVİ FİKİRLƏR

Лала Акиф гызы Мамедли
доктор философии по педагогике,
ведущий специалист Института Образования Азербайджанской Республики

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЕ ИДЕИ В «ГАБУСНАМЕ»

Lala Akif Mammadli
doctor of philosophy in pedagogy
leading specialist of the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan

EDUCATIONAL IDEAS IN "GABUSNAM"

Xülasə. “Qabusnamə” Şərqi böyük sənət abidələrindən biridir. Bu əsər güclü təhsilləndirici və tərbiyələndirici imkanlara malikdir. Gənc nəslin tərbiyəsində və maariflənməsində ondan istifadə etmək məsləhətdir. Kitabda valideynə hörmət, yoldaşlıq və dostluq qaydaları, uşaq tərbiyə etmək qaydaları, qocalıq və cavanlıq qaydaları, özünü idarə etmək qaydaları öz ifadəsini tapmışdır. Məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Açar sözlər: tərbiyəvi fikirlər, “Qabusnamə”, ata-anaya hörmət, uşaqların tərbiyə olunması, qız tərbiyəsi

Резюме. «Габуснаме» – один из величайших памятников искусства Востока. Это произведение обладает сильным обучающим и воспитательным потенциалом. Рекомендуется использовать его в воспитании и просвещении подрастающего поколения. В книге нашли свое выражение правила уважения к взрослым, к родителям, правила товарищества и дружбы, правила в воспитании детей, правила поведения в старости и юности, а также правила самоуправления. Статья будет полезна молодым исследователям.

Ключевые слова: воспитательные идеи, «Габуснаме», уважение к родителям, воспитание детей, воспитание девочек

Summary. "Gabusname" is one of the greatest monuments of Oriental art. This work has a powerful educational and educational potential. It is recommended to use it in the upbringing and enlightenment of the younger generation. Rules of respect for adults and parents, rules of camaraderie and friendship, rules for raising children, rules for old age and youth; the rules of self-government found their expression in the book.

The article will be useful for young researchers.

Key words: educational ideas, "Kabusname", respect for parents, education of children, education of girls

Qoca Şərqi möhtəşəm sənət abidələrindən biri də “Qabusnamə”dir. Bu əsərin müəllifi Qabus Vəşmgirdir. O, 1020-ci ildə dünyaya gəlmiş, 1067/68-ci ildə (bəzi mənbələrdə göstəriləyənə görə isə, 1082/83-cü ildə) vəfat etmişdir. “Qabusnamə” onun ömrünün son günlərində yazılmışdır, 44 fəsildən ibarətdir.

“Qabusnamə”nin ayrı-ayrı fəsillərində ata və anaya hörmət; təvazö və biliyin artırılması; natiqlik məharətini artırmaq; dost seçmək və onun qaydaları; qocalıq və cavanlıq qaydaları; özünü idarə etmək və yemək qaydaları; qonaq etmək, qonaq getmək və onların şərtləri; evlənmək, övlad tərbiyə etmək və onların qaydaları; düş-

məndən ehtiyatlı olmaq, cəza vermək və əfv etmək qaydaları; elm öyrənmək və fəqihlik, cavanmədrlik qaydaları və s. haqqında son dərəcə ibrətəməz fikirlər, qənaətlər öz ifadəsini tapmışdır. Həmin qaydalarla tanışlıq və onların yerinə yetirilməsi şəxsiyyətin inkişafına, təşəkkül tapıb formalaşmasına son dərəcə müsbət təsir göstərir.

“Qabusnamə”nin “Ata-anaya hörmət” fəslində valideyn haqqının övlad tərəfindən sözsüz yerinə yetirilməsi vacib sayılır. Bu xüsusda deyilir: “Ağlı başında olan hər övlad heç vaxt ata və ana haqqını unutmaz. Ata və ana sənə əsl böyüdənin və tərbiyə verəndir, sən onların haqqını ödəməklə kahıllıq göstərsən, bu ona dəlalət edər ki, sən heç bir yaxşılığa layiq deyilsən. Qədir bilməyən adama yaxşılıq etmək nədanlıqdır” (1, s. 32).

Ata və ananın qəlbini incitməmək, onların ürəyinə toxunmamaq da övlad-valideyn münasibətlərində əsas götürülürdü.

Əsərdə göstərilir ki, “öz övladlarının sənə qarşı necə olmalarını arzulayırsansa, sən də öz ata və anana qarşı elə ol. Sən sənə doğanla necə rəftar edibənsə, səndən doğulan da sənənlə elə rəftar edəcəkdir” (1, s.34).

Çox düzgün qənaətdir. Hörmət – hörmət gətirər, nifrət – nifrət. Uşaq böyüklərin nümunəsində tərbiyə alır. O, valideynlərinin öz ata-analarına münasibətini (yaxşı və yaxud pis) görərək, bundan ibrət götürür. Odur ki, nümunə yaxşı olmalıdır, ibrətli olmalıdır.

Bu xüsusda “Qabusnamə”də özünə yer almış aşağıdakı fikir də qiymətlidir: “Övlad meyvəyə bənzər, ata-ana isə ağaca! Ağaca nə qədər çox xidmət etsən, o qədər onun meyvəsi yaxşı və gözəl olar, ata-anaya da nə qədər çox hörmət edib onlardan utansan, o qədər də onların sənə haqqındakı duaları tez müstəcəb olar, sən həm Allah yanında, həm valideynin yanında üzüağ olarsan” (1, s. 34).

Qabus Vəşmgir bir sənətin qulpundan yarıpmağı, hər hansı bir peşəyə sahib olmağı hər bir şəxsə tövsiyə edirdi. Sənətə yiyələnməməyin insan üçün ağır olacağını bildirirdi. Bu, özünü ailə həyatında, cəmiyyətdə tutacağı mövqedə özünü göstərəcəkdə. Sənəti olmayanın, əməklə ülfət bağlamayanın ailəsində problemlər yaşanaçaq, o şəxs cəmiyyətdə hörmət və nüfuz qazanmayacaqdır. Odur ki, “Qabusnamə”də deyilir: “Bədəninə elm və sənət kəsb etməyə öyrət. Elm və sənət öyrənmək, istər böyük olsun, istərsə ki-

çik, hamıya vacibdir, çünki insan öz tay-tuşları arasında üstünlüyü yalnız elm və sənətə görə əldə edə bilər (1, s. 40)...Oğul, bil və aqah ol ki, sənəti olmayan adamlar gövdəsi olub kölgəsi olmayan Muğilan (*Ərəbistan çöllərində bitən tikanlı bitki, kol – L.M*) ağacı kimi faydasız olurlar və nə özlərinə xeyir verərlər, nə başqalarına... Pisi odur ki, nə cövherin ola, nə hünərin! (1, s. 35)...Bilik əldə edib sənət öyrənmək, bədəni tənbellik xəstəliyinə tutmağa qoymamaq çox faydalıdır” (1, s. 42).

Qabus Vəşmgir savad almağı, elm kəsb etməyi lazım bilirdi. O, böyüklüyü mərifət və bilikdə görürdü. Odur ki, “Qabusnamə”də yazılıb: “Bil ki, sən ata-ananın şən və şöhrəti ilə kifayətlənməməlisən, çünki o, xarici bəzəkdir. Əsl ad-san ona deyərlər ki, onu öz istedad və bacarığıyla əldə etmiş olasan, bu zaman sənə “Zeyd”, “Cəfər”, “əmi”, “dayı” əvəzinə “müəllim”, “alim”, “fəqih”, “həkim” çağırırlar” (1, s. 35).

Qabus Vəşmgir oğluna müraciətlə deyirdi ki, o, bilmədiyi şeyləri öyrənməlidir, çünki bunun ona iki faydası olacaqdır: ya bildiyi şeyi təcrübədən keçirmiş olacaq, ya da bilmədiyi şeyi öyrənəcəkdir. Diqqət yetirək: “Oğlum, sən bilik yollarını tapmalısan, elə etməlisən ki, hansı vəziyyətdə olursansa ol, bir saatın belə elm öyrənmədən boş keçməsin; axı biliyi nadanlardan da öyrənmək olar (1, s. 40).

Əsərdə nitq mədəniyyətinə yiyələnməyin, sözü yerində deməyin, faydasız danışmamağın zəruri olduğuna diqqət yönəlir. Eyni zamanda, yalan danışmamaq məsləhət görülür: “Sözü yerində deməyi bil, çünki yersiz deyilən söz nə qədər gözəl olsa, yenə də çirkin görünər. Faydasız sözlərdən həmişə ziyan gələr. Yalan iyi verən və hikmət ətri saçmayan sözlər deyilməsə, daha yaxşıdır” (1, s. 37).

“Qabusnamə”də insanlar yaxşı (xeyirxah) və pis (zərərlı) olmaqla iki qismə ayrılır. Yaxşılıq etməyi vacib sayır (“Yaxşılıq etməkdən peşman olma, çünki yaxşılıq və pisliyin mükafatı sənə hələ bu dünyada, o dünyaya getməmişdən əvvəl çatacaqdır”, “Nə qədər bacarırsansa, yaxşılığı heç kəsdən əsirgəmə, yaxşılıq axırda bir gün öz bəhrəsini verəcəkdir”), fəqət pis adamlara münasibətdə yaxşılığı məsləhət bilmir: “Şoranlıqda toxum əkmə ki, bar verməz, əməyin hədəd gedər, yəni namərd adama yaxşılıq etmək şoranlığa toxum atmaq kimi şeydir” (s. 37).

Qabus Vəşmgir müsbət mənəvi keyfiyyətlər sırasında ədalətliyi təqdir edirdi (“Bütün işlərdə ədalətli ol, çünki özü ədalətli olanın qazıya ehtiyacı olmaz”).

“Qabusnamə” intolerantlığa (hövsələsizlik, səbirsizlik, təkimsizlik, dözümsüzlük) qarşı idi, insanları tolerant (dözümlü, təmkinli, səbirli, hövsələli) olmağa çağırırdı. Qabus Vəşmgir tələsib özündən çıxmağı heç xoşlamırdı. Belə şəxslər axırda peşman olurlar. Əsərə müraciət edək: “Tündxasiyyət olub özündən tez çıxmağa adət etmə, bir az da helmin olsa yaxşıdır, lakin o qədər yumşaq olma ki, səni çox yumşaq və həlim olduğun üçün hop eləyib udsunlar, o qədər də sərt olma ki, sənə salam verməyə də qorxsunlar. Hamı ilə yola getməyi bacar, bu üsulla həm dostdan, həm də düşməndən istifadə edib arzuna çata bilərsən” (1, s. 43).

Yuxarıdakı iqtibasdan hansı nəticəyə gəlmək mümkündür? Bu suala cavab verməyə çalışaq:

1. Tündxasiyyət olmağın ziyanı göstərilir.
2. Səbirli, hövsələli olmaq məsləhət bilinmə də, bunun qədərini bilmək məsləhət görülür. Hər şeyə dözmək də xeyir gətirmir. Bundan istifadə olunma bilər.
3. Çox sərtlik də lazım deyil.
4. Deməli, orta hədd gözlənilməlidir.

“Qabusnamə” insanlarda özünü bürüzə verən özünüöymə, lovğalıq, özündənbədgümanlıq, xudpəsəndlik hallarını pisləyirdi. Bu xüsusdə əsərdə deyilir: “Özünü hamıdan bilikli hesab etmə, elə ki, özünü bilməyən hesab etdin, bilən olarsan, əsl bilən ona deyərlər ki, bilmədiyini bil. Nə qədər böyük alim olsan da, öz biliyinlə qürrələnmə, öhdəsindən gələ biləcəyin işlərdə də öz rəyin haqqında böyük fikirdə olma, özləri haqqında böyük fikirdə olanlar həmişə peşmançılıq çəkərlər” (1, s. 44).

Dərin və mənalı fikirlərdir. Fəqət bir sıra hallarda heç də hamı bunu aydın dərk etmək istəmir.

Qabus Vəşmgir insanların söz anlamağı və söz deməyi bacarmalı olduğuna diqqəti yönəldirdi. Öz dilini saxlamağı hər bir kəsə tövsiyə edirdi. Sözlə bağlı “Qabusnamə”dəki aşağıdakı fikirlər son dərəcə diqqətəlayiqdir: “Sözün dalına-qabağına fikir vermək lazımdır, dediyin sözü ən gözəl tərzdə demək lazımdır ki, həm söz anladan olasan, həm söz anlayan. Əgər dediyin

sözü anlamasan, sənənlə tutuquşunun nə fərqi var? O da söz deyə bilir, lakin söz anlayan deyildir. Söz anlayan ona deyərlər ki, onun da sözünü başqaları anlasın, belələri ağıllı adamlar hesab edilir; əks halda insan deyil, heyvan zümərəsindən sayırlar” (1, s. 49).

Böyüməkdə olan nəslin, gənclərin müstəqil ailə həyatına və gələcək övladlarının tərbiyəsi işinə hazırlanmaları baxımından “Qabusnamə”dən faydalanmaq məsləhətdir. Kitabda xüsusi fəsillər vardır: “Evlənmək haqqında”, “Övlad tərbiyə etmək və onların qaydaları haqqında”, “Qonaq etmək, qonaq getmək və onların şərtləri haqqında”, “Yuxu və istirahət haqqında”, “Ev və torpaq almaq haqqında” və s.

“Evlənmək haqqında” fəslində oxuyuruq: “Arvad alanda malına görə alma, çox gözəlini də axtarma, gözəlliyə görə məşuqəni seçərlər. Arvad ismətli, namuslu, dindar, evdar, ərini sevən, həyalı, təmizkar, başaşağı, əlidüz, malyıqan olmalıdır. Mehriban olmayan, ev dolandırmayı bacarmayan arvaddan qaç” (1, s. 113).

Nə deyə bilərik? Sadalananlar evin gəlini üçün arzuolunan keyfiyyətlərdir.

Əsərdə gənclərə məsləhət görülür ki, arvadı yaxşı ailədən alsınlar. Onun kimin qızı olduğunu bilmək lazımdır. Həm də göstərilir ki, həyat yoldaşı kimi seçilmiş qız gərək tam həddi-buluğa çatmış, ağıla-kamala dolmuş olsun.

Bu, çox düzgün qənaətdir. Yaxşı haldır ki, Qabus Vəşmgir hələ XI əsrdə bu qənaətə gəlmişdir. Bir çox hallarda azyaşlı qızları ərə verirlər. Bu hala respublikamızın bəzi rayonlarında da yol verilir. Həddi-buluğa çatmış qız “atasının və anasının necə ev saxladığını, necə ev dolandırdığını görmüş olsun. Beləsini tapsan, ehmlilik etmə, tez elçi göndər” (1, s. 114).

“Qabusnamə”də qısqanclıq təqdir olunmur, qısqanclığın fəsadları diqqət mərkəzinə gətirilir. Diqqət yetirək: “Çalış qısqanma, qısqancaqsansa, heç evlənmə” (1, s. 114).

Əsərdə kişilərin qeyrətli olmaları xüsusi tələb kimi irəli sürülür (“Qeyrət şərtlərini yerinə yetir, qeyrətsiz kişini adam hesab etmə. Kişinin qeyrəti olmasa, onun məsləki də olmaz” (1, s. 115)).

“Qabusnamə”də, qeyd etdiyimiz kimi, övlad tərbiyə etmək və onların qaydaları haqqında da faydalı fikirlər vardır. Fəsilə uşaqlara elm və sənət öyrətməyin (“Elm alıb sənət öyrənmək övladın haqqıdır”), onlara yaxşı tərbiyə vermə-

yin (“Övlad üçün tərbiyədən yaxşı miras yoxdur”) vacibliyindən söz açılır.

Əsərdə qız tərbiyəsi xüsusi diqqət mərkəzindədir. Fikir verək: “Övladın qız olsa, onu həyalı bir dayəyə tapşır, böyüyəndə ona bir müəlim tut” (1, s. 119). Göründüyü kimi, Qabus Vəşmgir hələ on birinci yüzillikdə qızların təhsilini məqsədəuyğun hesab edirdi.

“Qabusnamə”də qızlara xüsusi qayğı göstərilməsi diqqət mərkəzindədir, onların ailə həyatına hazırlanmasına da fikir verilir. Valideynlərə müraciətlə deyilir: “Nə qədər ki, sənin evindədir, onunla mehriban dolan, çünki qızlar ata və analarının əsiri olurlar, qız yazıq olar, hər nəyin varsa, əvvəlcə qıza xərclə, onun işlərini düzəlt, onu ərə ver... qız satan olma, onda kürəkən

də mürvətli olub, öz insanlığını yerinə yetirər” (1, s. 120-121).

Gördüyümüz kimi, hələ o zamanlar qızlara görə başlıq alınmasına qarşı çıxılırdı. Bu, son dərəcə müsbət hal idi.

“Qabusnamə” ilə tanışlıqdan məlum oldu ki, o, həmişə tərbiyəedici, təhsilləndirici vəzifələrini özündə saxlayır.

Problemin aktuallığı. Şərqi sənət abidələrinin tədqiqi zəruridir. Bu məqalənin aktuallığı onunla önəmlidir ki, “Qabusnamə”də tərbiyəvi fikirlər araşdırılaraq qruplaşdırılmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. “Qabusnamə”də tərbiyəvi fikirlər diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Qabusnamə. Bakı: Şərqi-Qərb, 2006.

E-mail: lale23@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. İ.H. Cəbraylov,*
ped.ü.fəls.dok. İ.B. Əmirəliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 17.01.2022